

NOĆNA STRAŽA MODERNIZMA

Rane pedesete godine Novog Sada sasvim sigurno su u znaku početnog, novog komešanja i nemale zbunjenosti drukčijim, dotad neviđenim senzacijama u kulturi. Ali opasno, u isti mah, zapljusnute svešču da drevne zadužbine i njihov nesumnjivi ugled u svim i svakojakim jugoslovenskim sekularnim centrima treba, ako je ikako moguće, čak i po cenu beskičmenjačkog stava u već poznatim deputacijama skorašnje prošlosti Vojvodine stare, naplatiti. Sve zarad vlastitog, dosad bajagi skrajnutog kulturtregerstva. 1954. nije ovde bila tek godina kada je potpisan Novosadski dogovor o jeziku, kao oktroisana nagodba srpskih i hrvatskih lingvista, među kojima je, pažljivo raspoređenim u odvojenim kružocima, direktivno, odrešito i bez sumnje sa velikim ovlašćenjima nesvršeni student slavistike Miloš Hadžić raznosio mačiće, i objektivno, radi probitka jednog, recimo sad isto: državnog jezika, zaustavio, bar u normativnom smislu, razvoj dveju varijanata srpskohrvatskog jezika. To je bila i godina kada smo, studenti prve godine novoosnovanog Filozofskog fakulteta, skupljeni zbrda-zdola, iz gimnazija malenih naših panonskih varoši, ali i iz zaturenih personalnih međuprostora rukovodstava jedine, vladajuće stranke, sve metuzalemi i aparatčiki provenjenih onih, predrankovićevskih kadrova, redovno, mesecima, ustajali, kao srednjoškolci, na početku predavanja, sve dok nam jedan od profesora, šeret, unapred proskribovan kao jedan od saradnika Nedićevog kvislinškog režima, nije objasnio da to, kao po svemu slobodni, akademski građani ni po koju cenu više ne treba da činimo... Predavali su nam i Andrić i Belić, i Đorđić i Radojičić, a Milivoj Pavlović, veliki pobornik kreativnosti jezika Momčila Nastasijevića i dosetljivi, dosledni jurišnik protiv normativne gramatike, šakom i kapom delio pozitivne ocene iz praslovenske gramatike, istorije jezika i niza predmeta čijih se naslova, uvek, u određenom danu sedmice, ni sâm nije uvek dosećao. Branimir Šćepanović, Stanimir Urdarević, Strahinja Rodić i ja smo, zajedno sa prijateljima, osnovali Akademski literarni klub, tramvaji su još nesmetano hodali, kao u davnim, slavnim godinama Žarka Vasiljevića, koga zaboravlja srpska Britanika, nasuprot veoma pamteći i bezazlenog, nedarovitog onog, četvrtog od braće Nastasijević.

Vremena Sterijinog pozorja i Zmajevih dečjih igara su se tek slutila. Do Beograda se putovalo takoreći sporovozno, sa stare Železničke stanice gde su slavne krčme Kameničke i Šantićeve ulice bile posve, posve blizu. A i iz Beograda su vesti i signali stizali nekako naknadno, iz druge ruke, mahom od studenata putnika koji su putovali onim žutim daskama u kupeu druge klase, o kojima je svojevremeno pevao Raša Popov. Istina, oni su govorili uzbuđeno o velikim polemikama i raspravama, do duboko u noć, čak, vele i u Prešernovoj kleti, o modernizmu i realizmu, o različitim idejama, čak i estetikama. Timofejev je bio unapred prevaziđeni udžbenik teorije književnosti. I premda je avangarda u Beogradu trajala veoma kratko, i Vasko Popa sa drugim liderima moderne srpske pesme namah ušao u naše čitanke, čak u roku od jedva godine dana, te vesti u zabrađeno, besmisleno uglavnom selo

Stepančikovo unosile su živost. Učenost nije ovde bila na ceni, kao da su unapred znali ti gloduri i bajagi estetičari da će i SANU na osnovu nekoliko semestara i jedva četrdesetak aforizama negleduš ustoličiti nove naše besmrtnike; glad je bila sveopšta, i niko nije pitao za ishod.

Beogradski časopisi Savremenik i Delo pojavili su se početkom 1955, i Polja, sa svojim letnjim brojanjem, unekoliko hvaleći se svojim modernističkim epigonstvom, kao neminovna a svakako zakasnela rezonansa prestoničkih dešavanja, svakako su najodanije i žustro (Oketa, naš san!) prenela netrpeljivost, gnev, izazovnu pozu, prononsiranje modernističkog trenda kao nove religije.

Na žalost, na oskudnoj književnoj i kulturnoj novosadskoj sceni protivnika bilo nije. Letopis Matice srpske, ni po čemu važan, u rukama pouzdanog čoveka Agitpropa Živana Milisavca, dosadan i provincijalno usukan, jedva je mogao da ima funkciju sparing partnera za sve ono što će se, koliko sutra, dešavati u Beogradu. Ima mnogo fotografija koje svedoče kako su Dobrica Ćosić, kalemar Srbije, i onaj tobože gnevni čovek, apologet 13. jula i Aleksandra Rankovića, Oskar Davičo zajedno nastupali na novosadskoj Tribini mladih, sve pod ruku sa blagonaravnom i komičnom redakcijom ondašnjih Polja. Nečitanje je, posle Daviča i Konstantinovića, i inače došlo u modu, a nagrade su se ređale, sve u tom naoko opozicionom, modernističkom taboru čistih manipulacija i zlobe.

Bez koncepta, bez snažne, ostvarene i vidovite kritičarske ličnosti, lelujući se na bijednim skandalima polemika prestonice, i to iz druge ruke, oslonjen na poštansko sanduče kao jedinog metronoma, brkajući raporte otužnog daha sa sahrane Tina Ujevića s odama preminulim revolucionarima, stihotvorenija sve sestara Vere i Nade Vrkljan, u zaštićenoj, skoro privilegovanoj roli već afirmisane Irene Vrkljan sa promašajima Vere Milanović, tako nedarovitim i neuporedivo beznačajnim, Polja su, u provincijskoj konfuziji, u tim ranim godinama ponajviše doprinosila informaciji i afirmaciji prevoda manjinskih književnosti u nas, ostajući zapažena a bogme i zapamćena i po ponekoj istina preopreznog i dirljivo stegnutoj ispovesti predratnih modernista (Stanislav Vinaver, Todor Manojlović).

Ono što je u borbi mišljenja, u govorničkim eskapadama i u dovrtljivim replikama na beogradskim književnim tribinama bilo ipak oplemenjeno argumentima, bandažirano unapred i koliko-toliko pretočeno u togu ozbiljnosti i izvesno utemeljene estetske ili antiestetske logike, ovde je, na uskom novosadskom trotoaru, bilo samo u znaku zle krvi, sirove, malovaroške netrpeljivosti, neuke optužbe, nenačitane fraze. Ovde su (za)ostale samo psovke, a idolatrija Daviča i Pope i beogradskih nadrealista ukupno, uostalom, narastala je do paranoje. I sad pamtim uzvike oduševljenja suplentica iz Begeča koje se ponašaju kao na tribinama na turniru kik boksa (Oketa! Stigao je maločas! Eno ga!) koji su graničili sa tugom i opomenom nad sićušnom pojavom najvećeg maga naše verbalne inspiracije. Kao i odsečne sudove, dakako: apsolutno bez pokrića, bas baritona naše pseudopoetske republike. (Republike? Zapitao bi se Balašević, moj trubadur veka.) I premda je bilo uzbudljivih talasanja između Polja i Tribine mladih, baš u vremenu 1955-1960, kada sam, kako piše, navodno i ja učestvovao u uređivanju tog lista, njihova komplementarnost bila je jedna od velikih vrlina tadašnjeg kulturnog ambijenta. Uz bitnu napomenu, da u tim legendarnim godinama, na žalost, Polja nisu dosegla razinu disputa i prisećanja, projekcija i postavki Tribine mladih.

Treba reći da se likovna scena itekako osnažila, već samouverena, namah sa zaboravljenim denuncijacijama sa stravičnih pozicija ne baš naivnog, dogmatskog socijalističkog realizma, iz pera Jovana Popovića, Boška Petrovića, Sretena Marića i inih. Jovan Soldatović, Milivoj Nikolajević, Boško Petrović (sad, naravno, ne onaj autor režimski nafriziranih članaka) i Ankica Oprešnik izlagali su na Tribini mladih takoreći naizmenično, a možda i naporedo, sa Petrom Lubardom, Milanom Konjovićem, Mladenom Srbinovićem, Kostom Angeli Radovanijem, Rikom Debenjakom, Zoranom Petrovićem. Naš atarski prostor, koji je u ranijim decenijama toliko dugovao kampanilizmu bez pokrića, bez belega, namah je, zahvaljujući tim pogledima na stranu, a možda i u ukupnu našu utrobu, a bogme i u ona drukčija dvorišta, bio sve veći, komunikacije su narastale prirodni rast asocijacija, javio se sjajno inspirativan ironičan sindrom.

Grafički krajnje neatraktan, nalik na neki ribolovački glasnik, list je tek kasnije, s Ivanom Horovicem i njegovim odnegovanim ekspresionističkim ukusom i bezmalo apologetskim odnosom sa slovima, kao znacima, često ne mareći za sadržajnu gužvu predmeta, trajao. Istina, ne osobito zaštićen, ne mnogo važan, za neke skoro neprimetan, takoreći besmislen. Lepa bolest društva, u vremenu plaćene opozicije Brozovog režima, sve pod kapom Franje, Stevana, Bate, i inih. Ona famozna noćna straža modernizma koja nam se, u polurasveti jednog usnulog grada priviđala, nije imala koga da čuva. Redakcija je više po izvikanosti jedne parohije, nego po kreaciji samoj, po ekspresiji jezičkoj i likovnoj, bila u protivrečnoj poziciji: pesme, ne samo (gl)odura nego i nekih apsolutno nedarovitih saradnika u tim istim malenim novosadskim novinama sasvim su staromodne, spremne namah za ropotarnicu naših predgrađa, a ona svakojaka izmećarska štiva jedva situiraju našu najnižu lestvicu pismenosti. Ipak, i u toj konstelaciji, kada je sve zavisilo od Oketovog raspoloženja u nekoj (meno)pauzi i od osmeha u bijednom međuvremenu nekog tamo Stevana, gaulajtera Vojvodine, list je ipak ostvario šansu za nekoliko imena, što je za svaku naknadnu, čak književno i kulturno istorijsku pohvalu.

Neuko i zapravo šlampavo, taj list je prvih godina poučavao da, nesumnjivo, iluzije i nevinost treba izgubiti što pre, da je sve u destruktiji, da je rasap pojačano neminovan, sudbina izgubljena. Svakako, sve je bolje izgledalo: nekom je taj smešni, uglavnom sifražetski očajan kružok bio lekovit: bilo je suza, bilo je prestupa, ali jedva, na kašičici pre spavanja. No čak i taj rano defetistički sindrom novine nije mogao ni da predvidi da će se, tek koju godinu kasnije, a možda je i decenija bila u pitanju, na ovom istom trotoaru, desiti jedna od najtužnijih korozija koje razaznajem. Naime, da će se u tom tipično postantiticevskom novosadskom feljtonu, kao skroz i skroz najbanalniji budžuklijski trend pojaviti imena takozvane ruralne strasti, romana prirode, i sličnih nepodopština ovoga sveta, još ponegde opervaženih i urbanim najtrivijalnijim karnerima (Bojanović, Ivkov, Randelj, Popnovakov, Bogdanović). Sve niže od peska ove noći. Zavladala je, kao po kazni neka mora: jezovita literatura unjakavog našeg prizemlja.

Ne bih rekao da je nedostajalo hrabrosti, ali ipak se, sa člankom u prvom broju Lazara Ćurčića Gde se sve traži poreklo junačkoj pesmi nije moglo daleko odjezditi na drumovima i razmeđima avangarde. No, očevidno, neki krici onih ostrašćenih fanova i nejebanih mladica u blizini redakcije nisu mogli da se snađu. Kada ja, recimo, isto jedan od onih koji se, uz begečki kikut i onaj bas bariton, nisu baš najbolje snalazili, mogu da primetim da

su ti rani radovi Draška Ređepa o Stevanu Raičkoviću, Oskaru Daviču, Milanu Dedincu, Bošku Petroviću itd. tipične sebične ekspresije ranih pedesetih. Međutim, sasvim jednostavno, kada se zna da je moja recenzija Naseljenog sveta Aleksandra Tišme, objavljena u jednom od brojeva iz 1956, zapravo jedina kritična reč koja se čula o njegovoj prvoj knjizi, i još kada pogledam i sa distance od skoro pola stoleća da je rubrika, koju sam vodio, i koja je posvećena mladim piscima svesrdno podržavala Alojza Maletića, autora Dječaka s brkovima (koji) priča i kasnijeg Čangija, tako nesrećno i zlokobno suđenoj u velikoj dvorani nekadašnjeg novosadskog suda u zgradi koja je sad Muzej Vojvodine i u kojoj sam, koliko juče, otvorao besprimernu izložbu Olje Ivanjicki koja, isto sa mnom, možda pristane da sačini knjigu Dvadeseti vek, – ni Bertolučijev, ni Matičev, – a oni tad mladi pisci su se zvali Stojanka Grozdanov, Vladimir Stojšin i Gojko Janjušević, bilansi, bar načas, mogu biti i pozitivni. Polemisao sam sa knjigom aktuelnog kritičara zagrebačkog Vjesnika Suze i zvезде Bože Milačića, osobito s obzirom na apsolutno nerazumevanje Dušana Matića, pesnika Bagdale. (Ta je knjiga i ostala, tako mislim, zapamćena samo po izuzetnim crtežima naših prominentnih pisaca. Radio ih je Miljenko Stančić, lično.)

Ipak, kada sam i nedavno, a i šermetr bi tako voleo, pročitao u Poljima vlastitu rečenicu na belinama knjige Ljubiše Jocića U zemlji Arastrata – U ovoj Jocićevoj knjizi prurušavanja dobijaju ulogu preduslova. – shvatio sam da naši fantomi traju sa nama, bezazleno i ponajčešće uzaludno, da je svemu nestao početak, a ni kraj se nikako ne sluti. Moj ponos nije uvećan time da je i u predsmrtnom svom pismu Jocić, taj senzacionalni, neprikosnoveni i zagonetni ustvari parija srpskog nadrealizma jednako dobro mislio o tom tekstu. Ponos se tek istražuje. Zadovoljstvo može da preraste i u začudno impostiran izvestan osmeh.

Dve godine mog "urednikovanja" bilo je ipak kompromisno klimanje glavom, jedno od najranijih koje sam naučio, dvema ženama koje su drske u svojoj poluučenosti ali i primitivizmu davale ton. Nikako ni dan današnji nisam uspeo da shvatim koja je estetika na stranicama avangardnog glasila novosadskog modernizma mogla da okupi jednog Todorovića, jednog Zurla i jednog Foriškovića. Onaj o Gogenu, ovaj o R. Vešoviću, a potonji o Mihizu.

Pred sobom imam i pomno gledam baš dvobroj Polja (8-9, 1956): slučajni, počesto marginalno neuspešni spojevi. A list, tako piše, uređuju: Dejan Poznanović, Nandor Major, Draško Ređep, Ivan Horovic i Florika Štefan.

I onda, posle dve godine, moje prvo suđenje. U vreme mojih ferijalnih rumskih kanikula, 1958, telegrafski sam pozvan na neodložan sastanak redakcije. Najgora inkvizitorska scena desila se u sasvim pristojnoj trpezariji Poznanovićevih, koju je Dejanova i Bobina mama verovatno donela u miraz od podžupanske somborske porodice Radišinih. Svi puše; ja bar to ne činim svakom. Optužba! Ti si vrtirep, objavio si mladalački tekst Mladena Leskovca iz Mlade Jugoslavije dvadesetih godina, u svetim našim Poljima, saraduješ u Letopisu koji je od januara te iste godine zaista ličio, sa potpisima M. Leskovca, B. Petrovića, B. Mihajlovića i A. Tišme na radoznalost samu. U sebi, plačem i sada zbog toga što se nisam još negativnije odredio prema esteticima Todorovića, Zurla i onog čoveka čije ime sve češće zaboravljam, kao i pred očajničkim, besprimernim i skroz i skroz negativnim opredeljenjem autizma koji je na relacijama poganih onih gestova Okete i Radeta iznosio na tapet dana samo zlobu, podsmeh, besmisao. A za uzvrat davao neke sumnjive prevode od pola stranice, neke zavejane minijature jeftine likovnosti, i kruciozno pitanje Gde nam je dom?

Kao iz prepotopske tmine sad u onoj Poznanovićevoj sobi u Hrista Boteva ulici koji su u ostrašćenosti samo bez granica, neostvareni, nailaze tužni recidivi naknadnog snobizma. Tad nisam shvatio da je taj inkvizitorski proces datiran mojim najsrećnijim, magistralno naj-slobodnijim danom. Svi ti ljudi, skloni autizmu, sasvim su odavno nestali sa naše književne i likovne scene. Odmah sam shvatio da živim na ostrvu poganog čina. Zašto je ostrvo važno? Da što pre pobegnete sa njegovih obala.

Srećom, Polja, koja su u početku samo markirala modernističku noćnu stražu u Novom Sadu, isto u nevreme, jer je taj takozvani modernizam već bio mrtav, za tili čas kada je bio ozvaničen, i kada mu se smeškao onaj gaulajter Franja a bas bariton neka žena neprekidno pretila da će pisati Bati, izmakla su toj farsu početka. Za te ostrašćene osobe verovatno je sve nalik na izneveravanje. Vonj paljevine. Za njih se ništa bitnije nije desilo: sad su oni preuzeli ulogu kontrolora i paze da naša mladež ne odlazi i ne ljubaka se u konditoreajima, besprimerno.

Kako smo se nadali, Polja su, u onoj smešnoj koordinaciji slabih podela, dobro prošla.

DOKAZ BEZBRIŽNOSTI I SLOBODE

Varijacija na temu: Matić

Ponekad nam se, nagnutim nad stranicama beogradskih nadrealističkih izdanja, može učiniti, ovako izdaleka, da je eksploatacija apсурdnog zapravo bila samo ostatak *jedne oskudne naježenosti* (Risto Ratković) u međuvremenu onih dvaju svetskih ratova. No, čak i u formalnom smislu, već praksa *slobode automatskog izražavanja* napominje tu stalnu mogućnost odluke koja bitno i veoma glasno odudara od konvencionalnih rešenja i *sive jasnoće stvari*, opredeljujući se i za suicid kao najmoćniji gest slobode, kao bezmalo neočekivan tajanstveni anagram. Poznati stav Andrea Bretona o "diktatu misli, u odsustvu svake kontrole, van svake estetičke ili moralne namere", isto računa s emanacijom i slobode i neprimenjene naše misli. U takvom kontekstu, sve kategorije i norme evropskog građanskog ambijenta, takođe su nepovratno precrtane, a zapravo ukinute za račun gorde i izazovne amoralnosti. Porok nailazi kao nova vrlina.

U tom smislu, ili i u tom okruženju, diskusija između Dušana Matića i Branka Poljanskog, dakle predstavnika nadrealista i zenitista, ima značenje skoro programskog opredeljenja, uz bitnu napomenu da reč diskusija u onim međuratnim godinama nije imala iza sebe banalne i opake repove konferencijskih naših rasprava socijalističkog razdoblja. Zabeležio ju je Risto Ratković u "skici za jednu književnu panoramu", pod naslovom *O jednom međuvremenu*, u februarskoj svesci *Letopisa Matice srpske* 1952. godine:

"Sećam se jedne diskusije između Dušana Matića i Branka Poljanskog. Kafana 'Moskva'. Za stolom nas troje. Pred Matićem leži stotinarka. Poljanski: Vi, nadrealisti, ističete

veličanstvo sna, a u praksi nema praktičnijih ljudi od vas. Matić: To nema veze, ja imam svoju slobodu. Poljanski: Imam je i ja, pa dozvolite: Ja ovog trenutka sanjam da ovu vašu stotinaruku uzimam i prisvajam. Matić: A ja sanjam da vas u tome sprečavam. Poljanski: Ne sprečavate me vi nego moji obziri, a imate li vi obzira? Matić: Imam, ali ih ne priznajem. Poljanski: Jeli to moralno? Matić: Mi smo nadrealisti amoralni."

Tako se, eto, sloboda ostvarila u totalitetu jedne izričito poročne rabote, odjednom postavši vrlina neprikosnovenno provokativnog sveta, kao u kulturnom filmu Mikloša Janča *Vrline javne, poroci tajni*, no u inverziji koja je dosledno jedan od stegova Matićeve poetike.

Za Matića, "sloboda ima svoje lice... Ali sloboda mora da ima i moje, i tvoje, i naše lice. Inače, sloboda nije još sloboda". No, to je bio Matić poznih godina i kasnih istina konačne jeseni svoga budnog sna: ništa određeno, ništa što ograničava; individualni slučaj, pravednost po sebi; skup nejednakosti; rasveta jedne nove, tek samo slutljive konspirativnosti.

U anketi *Čeljust dijalektike*, u almanahu *Nemoguće* (1930), koji dakle upravo navršava 75 godina, na ono, možda ipak krucijalno pitanje, *drugo po redu – Vidite, dodirujete drvo; vidite li, dodirujete li SLOBODU?* – odgovaralo je devet od trinaest nadrealista. I dok je, recimo, za Marka Ristića odsustvo slobode bilo opipljivije od slobode same, a za Oskara Daviča, maga naše verbalne inspiracije, gotovo očekivano, sloboda postavljena kauzalno kao mišolovka, Matić je odgovorio istim pitanjem: *Vidite, dodirujete drvo; vidite li dodirujete li slobodu?* (Simbolično, i unekoliko profetski, Đorđe Jovanović je zapisao, skoro u nežnoj asocijativnoj mreži sa stihovima Momčila Nastasijevića o lovu i ulovljenima: *Vidim, lomim drvo; vidim, I o m i m e sloboda*. Profetski, velim, s obzirom na njegovu tragičnu smrt.)

I premda je Hegelu poklanjao veliku i originalnu pažnju u tumačenju slobode kao intenzivne, najintenzivnije negacije koja prerasta, i kod njega, u apsolutnu afirmaciju, Matić je, sasvim ispod oka, krajnje rezervisano u odnosu na patetičan zov parola kolektivnog zanosa, uostalom i horskih recitacija koje će, u estradnim programima Narodnog fronta, i sâm komponovati, posmatrao upotrebu tog simbola smelosti, tog čudljivog leta ptice.

"Sloboda ili smrt", to nije samo dilema rata, veli kasni Matić. No, istovremeno, pesmi, poemi *Sloboda* Pola Elijara, koju je, onakvu kakvu je pamtimo, zapravo krstio Žorž Bataj, namenio drukčije, pre bi se reklo prethodno nego novo čitanje:

"Došlo je vreme, čini mi se da se pesmi vrati njeno prvobitno ime: NUŠ. Verovatno bi to učinio i sam Elijar, da ga prerana smrt nije u tome sprečila. Ili bar da se imenu Sloboda doda i ime Nuš. Bilo bi u pesmi više istine i treptaja."

Matić ovde nedvosmisleno ispoljava svoju opsesiju nijansama, slučajnim dodirima, somatskim gotovo trenucima tihog spajanja, udvajanja, poništavanja. Uostalom, o treptaju se uvek i radi kada je u pitanju Matićeva logika ukrštenih reči.

U leto 1946. Pol Elijar je govorio pred mikrofonom Radio Beograda i čitao svoje pesme, između ostalih i *Slobodu*. Manje je poznata Matićeva uvodna reč za taj prvorazredni radiofonski događaj:

"Pol Elijar, veliki francuski pesnik, gost je naše zemlje već više dana. Za koji tren, čuće-te njegov glas, glas jednog od najčistijih, najdubljih pesnika slobode koje je Francuska dala.

Ponikao iz one radne, slobodarske Francuske, koja je dala Francusku revoluciju i Komunu, i koja je jedna od svetlosti sveta, Pol Elijar je počeo da peva krajem prošlog svet-skog rata. To je odmah bila buna protiv neljudskih, bismislenih uslova čovekovog života, protiv onih mračnih sila u svetu, koje čine da čovek, stvoren za sreću i sposoban da je izgradi za sebe i za sve ljude na zemlji, još uvek, u najvećem delu sveta, pati, strada i robuje. Za Pola Elijara, pesnika, to je značilo onda samoću. Ali na dnu te samoće, on otkriva čisto, hrabro, nepokoreno srce čoveka. I postepeno, savesno, kao pesnik istine i slobode, okrenut čovečanstvu, on se sve više približava ljudima, onim ljudima koji stradaju i koji se bore, u kojima je neugasiva nada da njihov život može da bude bolji, lepši i radosniji, kad budu uništene mračne sile sebične tiranije. Sa Španijom, najpre, i najзад, za vreme okupacije njegove otadžbine, Elijar, pored Aragona, postaje pesnik otpora i borbe protiv fašizma. U tim mračnim danima, njegov nepomirljiv čovečanski glas neprestaje da peva slobodi, da raspaljuje mržnju protiv hitlerovskih zveri da propoveda borbu na život i smrt, između smrti i života, između ljubavi i mržnje, između pravde i nepravde.

Samoća pesnika, tu nedavno rekao je Pol Elijar, *danas se briše. Evo, oni su ljudi među ljudima. Evo, oni su braća... Ima jedna reč koja me zanosi, reč koju nikada nisam čuo a da u sebi ne osetim jedan veliki drhtaj, jednu veliku nadu, najveću, onu koja će da pobedi snage rušenja i smrti koje pritiskuju ljude, ta reč je reč bratimljenja.*

Ovakav pesnik, i ovakav čovek, obraća se vama."

Nije moguće odoleti: u tom Matićevom proslavu, to jest uvodnoj reči čoveka i pesnika koji je u Zogovićevoj rigidnoj eri socijalističkog realizma bio posve skrajnut, na jedvite jade u daleki budžak radio stanice, koji je, dakle, bio u pepelu epitimije, ima fraza i rešenja koja kao da on nije napisao. Parole su, po zapovesti onoga trenutka, opervažile i ovaj tekst. Matić se, ipak, dovijao: Španija i sloboda, to su bar bile one staze koje mu do prijateljskog šapata o Nuš nikako nije niko mogao da preuzme, poništi, precrta. A nada-sve Matiću je taj Elijarov drhtaj bio izazov, lekovit dakako, za novi treptaj pri čulnom prisustvu te svetle i svete reči na zidovima dosade, na čelu prijatelja, po fizičkoj istini, po krimlima ptice, na belom hlebu dana, na iščezloj opasnosti, na đačkim sveskama. Nije to Elijar menjao svoju pesničku strukturu, već je lektira jedne pesme imala svoje inicijacije u savremenosti, gruboj i nimalo baš slobodnoj, kada već sigurno već vlastitu prošlost.

Elijarova pesma je neočekivano, ostala alibi za sivilo i zaboravnu senku koja je bila nametnuta pesniku. Zapravo, Elijar je Matiću omogućio da opet (pro)govori.

Matićeve varijacije o mašti, čije su kristalizacije označile i prelomni trenutak u predelu moderne osećajnosti književnosti za decu (*Podvizi družine "Pet petlića" Aleksandra Vuča*), isto su u znaku tog proleća u nekom vremenu, a i nevremenu. Taj motiv slobode, koju je itekako potmulo odbolovao pred večitim žutim zidom carine, zemunske obale, straže, nije ga napuštao nikako i nigde. U knjizi *Prošlost dugo traje* (1977), na belinama pisama mahom upućenih na moju novosadsku adresu, Matić je ovako organizovao zapis Sloboda:

"Mislim da se sloboda ne poklanja.

Čovek ima toliko slobode koliko je sam osvoji.

Sloboda je, dakle, osvajanje, izvojevanje. Ne treba o njoj govoriti formalno. Dvoje mladih, koji se vole, a nemaju puta u život, skaču u vodu. I to je dokaz ljudske slobode, apsurdna istina, ali dokaz. Sloboda je to – izabrati i samu smrt.

Razume se, treba se boriti za drukčije slobode, ali ne treba smetnuti s uma da živimo u zajedničkoj kući i da u 22 časa, recimo, mora prestati svirka.

Najzad, sloboda nije nešto rastegljivo, nešto što se na jednoj strani cepa a na drugoj krpi."

Vremena su se izmenila, očevidno, i onaj sat koji pokazuje deset uveče, svakako je pomeren daleko unapred. No, u biti, upravo ta čitava glosa o slobodi skoro razdragano opravdava, ako su uopšte opravdanja neophodna, Matićevu izuzetnu ležernost, lakoreku ali i lakovernu bezbrižnost, opsesiju neistorijskim vremenima, privatnostima svake vrste. U toj rasveti njegova odanost dvojici znamenitih naših modernih pesnika, Tinu Ujeviću i Rastku Petroviću, može se shvatiti i kao veliki alibi u odnosu na totalitet bića prvoga i telesnu inteligenciju drugoga, koji je zbog stiha o muškom znaku što crnačkom Hristu visi do kolena, bio ekskomuniciran iz Crkve, – ima značenje svesnog fetišizma. Samo je on, uz naknadno pamćenje Oskara Daviča, Ljubiši Jociću, pariji srpskog nadrealizma tako samosvojnomo, besprimernom i mahnitom, pružao slobodno ruku, i samo je on, bar u nas, imao razumevanja za izvesne slobodne trenutke Ilje Erenburga u, istina, povlašćenoj roli državnog pisca, Staljinovog miljenika. Svoju neostvarenost u sferi erotizma tumačio je formulom isto slobodarskom: *Ono što je mutno, neka i ostane mutno*. Ali je bar Fransisa Žama i Remboa pokušao da prepozna i izbliza, do kraja. Nije mario attribute, osobito ne nacionalne. Stoga je i ovako što je *beogradski* pisac pre svega, dok je *zarni vlač* kao povlašćenu, nepredvodivu sintagmu osluškivao kao zveket srme, let zlatnika, metak ali samoubice. Dobro je pamtio da živimo u oskudnim vremenima čiji je, uostalom, bio tumač, kako je davno uočio Vuk Krnjević. Stoga se skoro gadio isključivosti svojih nadrealističkih drugova, ne priznajući školnički red ni u čemu, pa ni u toj fabuloznoj *drugoj* centrali nadrealizma. I imao hrabrosti da hvali sonete nekih beogradskih tad mladića koji pišu *skoro savršeno*, i gledanog a ne čitanog Krležu, i stih Tiodora Rosića, i Isidoru Sekulić. Matićevi crteži su bili bliski kongenijalnim likovnim pronalascima Huana Miroa, a Zaratustru je prisno prepoznavao u kompoziciji Riharda Štrausa. Isto, izraz apsolutne slobode, izvesnog daha nedodirljivosti, provokacije tajnog plamena. Tek čuvene njegove igre brojevi- ma, u kojima se kometa 13 kretala neuhvatljivo ali povratnički nostalgično, mogle su da zaustave njegovu neočekivanost, njegovo verovanje Slučaju.